

KOGNETIV TILSHUNOSLIKDA KONSEPT VA BAXT KONSEPTI**Sattorova Nargiza**

Buxoro davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: "Konsept" atamasi bo'yicha turli tadqiqotlar qilinib, uning o'rganilmagan jihatlari talaygina. Ushbu maqolada "konsept" tushunchasini qiyosiy o'rganishga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: konsept, A.P. Babushkin, kulturologiya, kognetiv tilshunoslik, iyerarxik, baxt.

Abstract: Various studies have been conducted on the term "concept", and its unexplored aspects are many. This article focuses on the comparative study of the concept "concept".

Keywords: concept, A.P. Babushkin, culturology, cognitive linguistics, hierarchical, happiness.

Lingvokulturologiya va kognetiv tilshunoslikning asosiy termini konseptdir. Konsept tushunchasining tilshunoslikda qabul qilinganligi madaniyat, ong, tafakkur va til birligining asosiy o'ziga xosliklarini aniqlashda, lingvistikaning kulturologiya, falsafa va kognitologiya aspektlari uchun yangi bosqich bo'lib xizmat qildi.

Lingvistik adabiyotlarda "konsept" tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Shu sababli ham bu termin haqida juda ko'p izohlar mavjud, turli yondashuvlar natijasida esa konseptning tasniflari ham turlicha aniqlanadi. Konsept o'z strukturasi ega. Oddiy muayyan fikr, butun konseptual struktura,

abstraktlikning bosqichlarini tashkil qilgan tushuncha ham konsept funksiyasini bajarishi mumkin. O‘z mazmuni va abstraktlik darajasiga ko‘ra A.P.Babushkin konseptni quyidagi turlarga tasniflab chiqqan:

- 1) konkret obraz;
- 2) sxema;
- 3) tushuncha;
- 4) prototip;
- 5) freym;
- 6) senariy(skript)
- 7) geshtalt.

1. Konkret obraz – bu tasavvur yoki tafakkurdagi konkret predmet yoki voqelikning aks etishi. Abstraktlik darajasi yuqoriroq bo‘lgan konsept turi tasavvur (fikrlar kartinkasi) – turli predmet yoki voqeliklarning umumlashtirilgan obrazlari. Tasavvur konseptning ko‘proq tashqi belgilariga asosan aks ettirgan turi hisoblanadi.

2. Sxema – umumlashgan makon-grafik obrazlari haqidagi tasavvurlar («daryo» ko‘k lentaga qiyoslanadi).

3. Tushuncha – predmetning umumiy yoki konkret belgilari, obyektiv, mantiqiy xarakteristikalarini o‘zida aks ettiradi. Tushuncha tasavvur yoki sxema asosida ikkinchi darajali begilardan bosqichli abstraktlashtirish natijasida yuzaga keladi.

4. Prototip – muayyan kategoriyali tipik predmet yoki voqelik haqida boshlang‘ich tasavvurni yuzaga keltiruvchi birlikdir. Misol uchun ideal uy bekasi haqida tasavvur, avtomobil haqidagi tasavvur. Mazkur konseptlar kishiga olamdagi obyekt va voqeliklarni kategoriyalarga ajratishga yordam beradigan birlik sifatida xizmat qiladi.

5.Freytm – xotiradagi assotsiatsiyalar. Konsept-freytmni “kadr” tushunchasi bilan solishtirish ham mumkin, chunki bu konsept turi muayyan konseptning ramkasiga tipik tarzda nima kirsam, shu belgilarni o‘zi chig‘a oladi. Freytm lar sxemasidan tashqari voqealar sxemasi degan tushuncha ham mavjud.

6.Ssenariy – faktor freytm dan vaqt o‘lchami orqali farq qiladi. Ssenariy o‘zida voqealarning syujetli rivojlanishi haqidagi bilimlarni jamlaydi. Bu esa kishiga kundalik hayotiy hodisalarga diqqat qaratishga imkon beradi: misol uchun “uchrashuv” konsepti borasida, sevishganlar uchrashuvining restoranda sham yorug‘idagi kechki ovqat, romantik musiqa bilan, biznes uchrashuvni ofis stoli atrofida hamkorlar bilan qahva yoki mineral suv bilan assotsiatsiyalashgan tasavvurda reprezentatsiyasi bu voqealar sxemasi, ya’ni ssenariy deb yuritiladi.

7.Geshtalt – his-tuyg‘u yoki ratsional komponentlarni o‘zida jamlab konseptual struktura yoki butun bir obrazni aks ettirishi, situatsiyaning butun holda qabul qilinishi, abstraktlikning eng yuqori darajasi bilan bog‘liq birlikdir. Geshtalt anglash va tushunish jarayonining boshlang‘ich bosqichidir, biron predmet, voqelik haqidagi qismlarga bo‘linmagan bir butun tasavvurlar to‘plami.

Kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyadagi muhim atamalardan biri bu “konsept” atamasi. U inson tafakkurining xususiyatlari bilan bog‘liq masalalar bilan qiziqqan ko‘plab tadqiqotchilarning e’tiborini tortdi. Olimlar konseptning mohiyatiga oid ko‘plab masalalarni tahlil qilib, konseptga oid ma’lum xulosalarga kelishdi. Ma’lumki, konsept nafaqat iyerarxik birliklar tizimining lingvomadaniy sohasiga asoslanadi, balki u umumiy qiymatga ega va tegishli madaniyatlarni aks ettiruvchi tizimga ega. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda o‘rganilayotgan tushunchalar bo‘yicha tadqiqotlar ko‘paydi. Bu tushuncha qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan “baxt” tushunchasining leksik va frazeologik sohalarini tahlil qilish nuqtai nazaridan

qaraladi. Shuni ta'kidlash kerakki, baxtning ma'lum bir g'oyasi asosiy nuqtalardan biri bo'lib, u o'zini obyektiv voqelik sifatida qabul qilish usulini belgilaydi. Insoniyat o'z dunyosini ana shu baxt g'oyalari asosida quradi. Odamlar baxt tushunchalari haqida hech qanday hukm chiqarmasdan yashay olmaydilar."Baxt" konsepti o'zbek milliy ensiklopediyasida quyidagicha voqealangan:

"Baxt – ma'naviy –axloqiy tushuncha. Kishi o'z faoliyati natijalaridan, hayotda qo'lga kiritgan yutuqlaridan to'la qoniqish, yashash tarzidan mamnunlik,muayyan maqsadga yetganlik, orzu-umidning ushalishi, bearmonlik holati sifatida namoyon bo'ladi".

Yuqoridagi fikrlarni o'rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, konsept tushunchasi har bir shaxs uchun individual va jamiyat uchun umummilliy bo'lgan, ong, til va ruhiyatning bog'liqligida kechuvchi jarayondir. Konseptning bir necha turi bo'lib, bir-biridan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor,2006.- B.91

2.[https://cyberleninka.ru/article/n/kognitiv-tilshunoslik-va-](https://cyberleninka.ru/article/n/kognitiv-tilshunoslik-va-lingvomadaniyatda-konsept-tushunchasi)

[lingvomadaniyatda konsept-tushunchasi](https://cyberleninka.ru/article/n/kognitiv-tilshunoslik-va-lingvomadaniyatda-konsept-tushunchasi)